

УНИВЕРЗИТЕТ „Св. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ „ЈУСТИНИЈАН ПРВИ“ – СКОПЈЕ

UDK 34

ISSN 0583-5062

ГОДИШНИК

НА ПРАВНИОТ ФАКУЛТЕТ
„ЈУСТИНИЈАН ПРВИ“ ВО СКОПЈЕ

ANNUAIRE

DE LA FACULTÉ DE DROIT
„JUSTINIANUS PRIMUS“ DE SKOPJE

*ВО ЧЕСТ НА
ЛАЗАР КИТАНОВСКИ*

Скопје 2015

ТОМ
52

МЕСТОТО НА СЛУЖБЕНОСТИТЕ (SERVITUTES) ВО РИМСКОТО СТВАРНО ПРАВО

1.02 Прегледна научна статија
УДК: 347.26(37)

Вовед

Познатиот римски правник Гај (Gaius) од класичниот период¹, во своето особено значајно и за среќа зачувано дело *Institutiones* во четири книги², зборува за тројната поделаба на римското право, поделба која подоцна била прифатена и во Јустинијановите *Institutiones*.

¹ Современите романисти не можат да потврдат со сигурност ништо што се однесува до личниот живот на Гај, па дури ниту за презимето, ниту за точниот изговор или спелувањето на името на овој правник (постојат извори кои упатуваат на тоа дека првата буква од неговото име не е G, туку C-Caius, што се разбира има импликации врз изговорот на името). Според датирањето во неговите дела, најверојатно живеел околу 110-180 година, односно, роден бил за време на Hadrian, творел за време на Antonius Pius и Marcus Aurelius а веројатно починал за време на Commodus. За негови современици се сметаат Pomponius, Africanus и Scaevola, бил помлад од Julian а постар или генерациски блиску до Papinian, Paul и Ulpian.

Со сигурност не се знае ниту неговото потекло. Според една теорија, потекнува од хеленизираниот исток, па подоцна дошол во Рим, а според друга (чиј застапник е Нопге), неговиот животен пат е обратен, тргнува од Рим, а завршува со обиколни предавања по право на источните краеве во Бејрут.

Како правник, тој е поприлично нетипичен за своето време, заради академскиот пристап на правото, а особено заради чистиот и јасен стил на пишување, бидејќи неговите дела биле наменети пред се за студентите кои изучувале право. Се интересирал за систематизацијата и правната догматика. Според него, битна била правната историја и тој ги познавал и се служел со методите на грчката философија. Иако не бил цитиран од неговите современици (веројатно заради провинциското потекло но и поради методите на кои се потпираше творејќи), славата ја достигнува подоцна, особено заради местото што го заема во правничката едукација. За него може да се каже дека е „архитекторот“ на *Corpus Iuris Civilis*, ако се земе во обзир фактот дека во *Digesta* преземени се 535 фрагменти од неговите дела. Веројатно затоа Јустинијан го нарекува *Gaius noster* (нашиот Гај).

За ова повеќе види T. Lambert Mears, *The Institutes of Gaius and Justinian, Gaius, The Lawbook Exchange.LTD, Clark, New Gersey, 2004*

² Гајовите *Institutes* се создадени околу 161 година (или тогаш биле ревидирани) и биле први од тој вид. Пронајдени се во 1861 година од страна на Niebohr во библиотеката на катедралата во Верона, а Savigny го потврдил идентитетот на ракописот што бил пронајден во целост, кој бил препишан од свештениците од катедралата.

Имено, првата книга од Гаевите Институции говори за лицата (*personae*), втората и третата книга се посветени на стварите или граѓанското право (*res*) додека пак четвртата книга се однесува на судската постапка односно тужбите (*actiones*).

Оттука недвосмислено Gaius забележал дека *omne autem ius quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res vel ad actiones, или сето право со кое се служиме се однесува или на лица, или на ствари или на тужби.* Gai.1,8

Иако на прв поглед се чини дека Гаевото *ius quod ad res pertinet*, е стварно право (на што упатува буквалниот превод), сепак, правото што се однесува на ствари во денешната смисла на зборот, претставува една многу поширока правна област, а тоа е граѓанското право во чиј состав влегуваат стварното, облигационото и наследното право³.

Несомнена е клучната улога што римското право ја одиграло при ваквата систематизација, имајќи ги во предвид претходно наведените ставови на римската правна мисла. Сепак, оваа систематизација и теоретското разликување особено помеѓу стварното и облигационото право, ја дава средновековната романистика, која многу повеќе се занимава со догматика и систематика за разлика од старите Римјани⁴.

Имајќи го во предвид централниот интерес на овој труд, службеностите, на почетокот се наметнува потребата од дефинирање и диференцирање на стварното право, чиј што институт меѓу другото се и службеностите.

За волја на вистината, дефинирањето на правните институти, особено на оние од приватното право, било избегнувано од римските правници, бидејќи тие сметале дека секогаш постои опасност ваквите дефиниции да бидат оборени заради некој недостаток, така што многу од дефинициите на првните институти се само логичен заклучок што романистите го извлекувале, имајќи ги во предвид основните елементи содржани во многубројните извори на римското право. Како што беше напоменато, изворите на римското право упатуваат и на дефиницијата на стварното право, како збир од правни норми (правила) кои се однесуваат на овластувањата што еден субјект ги има на определена ствар или субјективното право на овластеникот на одреден начин да ја користи одредената ствар, со негативна должност на сите други лица да не го спречуваат во тоа⁵.

Види Peter Birks, Grant McLeod, *Justinian's Institutes, Justinian I*, Cornell University Press, 1987

³ Инаку, според своите особености, *ius quod ad res pertinet* е дел од *ius privatum*

⁴ Исклучок од оваа карактеристика на класичните правници, како што веќе видовме секако е Gaius чија особена преокупација била систематизацијата и правната догматика, заради што понекогаш постои двоумење меѓу романистите дали тој воопшто треба да се смести помеѓу класичните правници!?

⁵ За разлика од стварно-правниот однос, под облигационен однос се подразбира правен однос заради кој должникот е должен да изврши некое (не)сторување(чинидба) спрема доверителот и притоа, за неисполнувањето на побарувањето одговара со имотна санкција. Поимот облигација потекнува од латинскиот глагол *obligare*(врзува, обврзува), со што

Заедничкиот елемент, за правните гранки кои ја сочинуваат материјата на граѓанското право како правна област, е тоа што сите во крајна линија имаат имотен ефект. Разликите меѓу нив лежат во посебните карактеристики, специфични за секоја од нив.

Во таа смисла, за разлика од облигационото право, стварното право има дејство *erga omnes, adversus quemcumque* (спрема сите)⁶, додека она што го одвојува истото од наследното право е дејството *inter vivos* (меѓу живите)⁷. Разликата меѓу стварното и наследното право е лесно воочлива, па оттука далеку поедноставно е констатирањето на разликите помеѓу овие правни гранки. Дотолку повеќе што наследното право е тесно поврзано со семејното право, што е уште еден факт за разликувањето меѓу нив. Меѓутоа ситуацијата со разликувањето од облигационото право е нешто поинаква. Заедничката карактеристика на дејството *inter vivos* оваа диференцијација ја прави потешка.

Сепак, со оглед на дефинициите, стварното право уредува една релативно статична позиција на субјектот спрема стварта во однос на која има стварноправни овластувања, положба која трае или се претпоставува дека би траела еден подолг временски период, за разлика од облигацијата која претпоставува извршување на обврската за еден релативно краток временски период каде доаѓа до движење на вредности, по што односот се гасне. Оттука и ставот на современиците, дека стварното право е статиката на граѓанското право, за разлика од облигационото кое со оглед на своите особини ја дава неговата динамика⁸.

тежиштето на овој однос се става на должниковата обврска, иако содржината на облигациониот однос ја сочинуваат правото и обврската. Интересно е да се спомене дека се верува дека Римјаните ги врзувале со јаже за дрво своите должници, се додека не го вратат долгот, но набргу била напуштена ваквата практика, бидејќи вака врзаниот должник реално не можел да направи ништо за да го врати долгот. За ова, како и за поимот на облигациите повеќе види ка Гале Галев, Јадранка Дабовиќ-Анастасовска, *Облигационо право*, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2008
Obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostrum aut servitutem nostrum faciat, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid vel faciendum vel praestandum Paul. D. 44, 7, 3.pr.

Суштината на облигацијата не се состои во тоа некој да ја стори некоја ствар или службеност наша, туку некого да обврзе нешто да ни даде, стори или изврши (престира)

Наследно-правниот однос пак, е нужно врзан со смртта на субјектот кој се јавува во улога на оставител, од каде произлегува правото на субјектите кои се определени како наследници да добијат определен имот на име наследство.

Ако се разгледаат внимателно, сите објаснети правни гранки, како заеднички елемент го имаат нужно имотниот ефект.

⁶ Облигационото право има дејство *inter partes* (дејствува помеѓу субјектите на тој однос)

⁷ Наследното право има дејство *mortis causa* (по повод смртта на субјектот)

⁸ Облигационото право уредува односи во кои доаѓа до движење на вредностите и вообичаено тој однос трае релативно кратко, за разлика од сопственоста или другите

Покрај тоа, еден од основните елементи што стварното право јасно го одвојува од облигационото, секако е предметот, објектот на стварноправниот однос. Во случајот на стварното право, како објект се јавува стварта (*res*), а во случајот на облигациите тоа се човековите дејствија (*dare, facere, non facere, pati, praestare*).

Суштината на ваквото разликување помеѓу овие сродни правни гаранки ја познавале и Римјаните, но тоа го изразувале на посебен начин. Гај тоа го прави истакнувајќи ја разликата во судската постапка, односно во правните средства кои се користат за заштита на субјективните облигациони односно стварни права.⁹

In personam actio est, qua agimus quotiens agimus cum aliquot qui nobis vel ex contractu vel ex delicto obligatus est...

In rem actio est, cum aut corporalem intendimus nostrum esse aut ius aliquod nobis competere... Gai 4,2.

Actio in personam e онаа тужба која ја вложуваме кога водиме спор со некој кој ни е обврзан или од договор или од деликт...

Actio in rem e онаа тужба со која тврдиме дека некоја ствар е наша или дека ни припаѓа некое право...

Освен овие основни карактеристики на стварното право, тоа има уште некои посебни специфики, врз чија основа почиваат одделните стварноправни институти кои постојат во правните системи до денес.

Како што погоре беше напомнимато, стварното право има дејство спрема сите (*erga omnes*) и дејство меѓу живи субјекти (*inter vivos*). Дејството *erga omnes* значи можност на субјектот на стварноправниот однос да има активен однос спрема објектот на односот (значи слободно, без ограничувања да ги користи стварноправните овластувања кои се предвидени како содржина на неговото стварно право, се разбира во зависност од видот на стварното право чиј титулар е), а во исто време, обврска на сите останати субјекти да се воздржуваат од евентуално попречување или одземање на неговите овластувања¹⁰. Ова значи, дека како потенцијален нарушувач или загрозувач на стварното право, може да се јави било кој трет субјект, од кого носителот на стварноправното овластување може да бара одговорност (*actio in rem*).

Покрај тоа, специфична особина на стварното право е што во рамките на истото постои можност да се засноваат т.н секторски овластувања, што

стварни права, кои веројатно ќе траат подолго. Види Гале Галев, Јадранака Дабовиќ-Анастасовска, op.cit

⁹ Оваа интересна забелешка е став на Mile Boras, Lujo Margetić, *Rimsko pravo*, Zagreb, 1980

¹⁰ Ваквата карактеристика на стварното право остава простор да се заклучи дека стварно-правниот однос се состои во исто време од една активна (можноста субјектот да ги користи своите овластувања) и во исто време една пасивна компонента (која ги задолжува сите останати да се воздржуваат од евентуално влијание врз стварта или титуларот). Види Иво Пухан, Мирјана Поленак-Аќимовска, *Римско право*, IV издание, Правен факултет Јустинијан Први, Скопје, 2008

значи можност врз истата ствар да постои правото на сопственост на еден субјект¹¹ и пренесени (едно или повеќе)¹² стварноправни овластувања врз друг субјект кои постојат паралелно и во исто време со правото на сопственост.

Тесно поврзано со можноста за засновање на секторски овластувања е т.н еластичитет на стварното право или *ius recadentiae*. Оваа карактеристика на стварното право овозможува повраток на пренесените секторски стварноправни овластувања на носителот на правото на сопственост (како стварно право кое е најшироко и ги опфаќа сите овластувања), во моментот на престанокот или гасењето на секторските овластувања.

Имено, кога ќе престане плодоуживањето, ова повторно станува дел на сопственост, па од тој момент сопственикот на кого му припаѓало само голо право на сопственост стекнува потполна власт над стварите *Iustiniani, Inst. 2,4,4.*¹³

Исто така, особина на стварноправниот однос е и правото на проследување или *droit de suite*, што во суштина значи овластување на носителот на стварното право да ја бара својата ствар по судски пат, да ја следи својата ствар, без оглед каде таа во моментот се наоѓа¹⁴.

Оваа куса елаборација на основните карактеристики на стварното право е дадена со цел да се појасни од каде можноста за основање на службеностите и зошто истите сопред своите особини спаѓаат во групата на стварните права.

1. *Iura in re aliena* како дел од римското стварно право

Централната позиција во римското стварно право, несомнено ја има сопственоста (*proprietas, dominium*) во сите форми во кои таа се јавува во текот на тринаесетвековниот развиток на римската држава и право¹⁵.

¹¹ Како стварно право со најшироки овластувања

¹² Пренесувањето на дел од стварно-правните овластувања на трет субјект е можно и теоретски и практично, бидејќи за било кој обем на овластувања да се работи, тоа секогаш ќе биде право со потесен обем од сопственоста

¹³ Види Мирјана Поленак-Аќимовска, Владо Бучковски, *Избор на текстови од римското право*, Скопје, 2003

¹⁴ Оваа особина е нужна последица на веќе споменатата пасивна компонента на стварно-правниот однос

¹⁵ Генезата и настанокот на поимот *proprietas*, е врзана за присвојните придавки и терминот *dominium* како поширок поим од *proprietas*. Римското право, покрај поставувањето на темелите на поимот на чистата приватна сопственост, за време на својот долг развиток и постоење, разликува неколку видови сопственост, класифицирани врз основа на различни критериуми. Една од најзначајните, секако е поделбата на Квиритска и Бонитарна сопственост, според тоа на каков начин е стекната сопственоста врз *res mancipi*. Покрај тоа познати се и провинциската сопственост, но и категоријата сосопственост (*condominium*). Категоризацијата на видови сопствености според критериумот припадност на субјектите на определена категорија, исчезнува кога на сите римски

Приматот на овој стварноправен институт се чини не е загрозен и денес, особено ако во предвид се земат теоретските расправи за нејзините различни аспекти на низ вековите.

Меѓутоа, освен сопственоста, во рамките на стварното право, римското право како стварни права ги вбројува уште и владението (*possessio*)¹⁶ и групата на стварните права на туѓи ствари (*iura in re aliena*).

Во групата на стварните права врз туѓи ствари римската правна мисла ги сврстува службеностите (*servitutes*), заложното право или заложните договори (*fiducia, pignus et hypotheca*) и долгорочните закупи на земјоделско и градежно земјиште (*ius perpetuum- ius in agro vectigali, emphytheysis, superficies*)¹⁷.

Делува зачудувачки ваквото систематизирање на овие навидум многу различни правни институти во иста група, ако се земе во обзир фактот за нивото на развитокот и особено методологијата со која се служеле класичните римски правници, но сепак несомнено е дека уште тогаш била препознаена заедничката нишка што ги поврзува, а тоа е стварноправното дејство и секако во исто време фактот што не можеле да се наречат сопственост, заради своите карактеристики.

Во суштина римските правници, покрај наведените факти сметале дека *iura in re aliena* имаат само уште една заедничка црта, а тоа е припадноста кон стварните права, меѓутоа погледнати само од односот помеѓу соодветниот титулар и предметот. Од тие причини, повредата на овие права од страна на трети лица, не се сметала како повреда на правото ниту пак се предвидувале посебни заштитни средства во таа смисла. Ваквата повреда, била

граѓани им е доделено правото на граѓанство (*status civitatis*) и тогаш практично сопственоста се сведува на *unum dminium* (единствена сопственост)

¹⁶ Римскиот концепт за владението всушност е зачеток и еклатантен пример на т.н. класична или субјективна теорија за владението, која смета дека потребни се два елемента и тоа: *corpus* (тело, материјална, фактичка власт врз стварта) + *animus* (волја, субјективен однос на титуларот) и токму заради тоа ваквото владение претпоставува и правна можност за заштита на посесорите со посебни правни средства, интердикти. Ваквата содржина на *possessio* всушност го сочинува т.н. цивилно, интердиктно владение кое од природното или *detentio* се разликува во делот на формираната волја (во овој случај, држтелот владее со стварта признавајќи дека таа е туѓа), заради што заштитата на детенторите ја обезбедуваат сопствениците на стварите

За разлика од класичната, објективната или пандектна концепција за владението смета дека доволен е материјалниот елемент, фактичката власт на стварта, заради што не се прави разлика помеѓу владетелите и држателите на стварите. Нашето позитивно право ја прифаќа објективната концепција за владението

За ова повеќе види кај Родна Живковска, *Стварно право*, книга прва, Скопје 2005

¹⁷ Оттука *proprietas e ius in re propria* (стварно право врз своја ствар), додека останатите потесни по својата содржина стварни права се *iura in re aliena* (стварни права врз туѓи ствари) - Види William Livesey Burdick, *The Principles of Roman Law and Their Relation to Modern Law*, The Lawbook Exchange LTD, Clark, New Jersey, 2004

сметана како повреда на личниот или сопственичкиот интегритет, па соодветно на тоа била обезбедена и правната заштита¹⁸.

2. Сличности и разлики меѓу службеностите и другите стварни права врз туѓи ствари

Ако во предвид се земат основните и посебните карактеристики на стварното право, особено секторството и еластицитетот на стварноправниот однос, многу лесно можат да се објаснат видовите на стварноправни институти.

Накучо веќе беше спомената сопственоста, како најшироко стварно право и римското поимање за истото како *plena in re potestas* која во себе ги опфаќа збирно сите стварноправни овластувања и тоа *ius utendi, ius fruendi u ius abutendi*.

Можноста за засновање на секторски овластувања, практично го дава објаснувањето за тоа како настануваат и која е суштината на т.н стварни права врз туѓи ствари или *iura in re aliena*. За потсетување, оваа група на стварни права ја сочинуваат службеностите, заложното право и долгорочните закупи на земјишта.

Во функција на што посликовит приказ на службеностите, потребно да се направи дистинкцијата помеѓу овие сродни институти, за да може полесно да се разбере содржината и функцијата, па во крајна линија и да се оправда потребата од постоењето на истите како засебен стварноправен институт.

Тргувајќи од дефиницијата на службеностите, дека се тоа стварни права врз туѓи ствари со кои на носителот на правото на службеност му се дава можноста трајно и бесплатно, ограничено да се ползува со туѓата ствар¹⁹, очигледно е дека при засновањето на службеноста всушност се врши пренос на некои стварноправни овластувања од носителот на правото на сопственост на титуларот на службеноста. Или со други зборови, на титуларот му се пренесени *ius utendi* и *ius fruendi* или едното од овие сопственички овластувања во зависност од видот на службеноста

Суштината на службеностите не се состои во тоа некој нешто да стори, на пример, коси трева или се грижи да создаде убав видик, или на свој матреијал да направи слика, туку во тоа нешто да трпи или не стори D. 8,1,15,1

За разлика од службеностите, заложните договори²⁰ се несамостојни, акцесорни²¹, привремени договори со кои се гарантира исполнувањето на некоја претходна облигациона обврска на заложниот доверител.

¹⁸ Dragomir Stojčević, *Rimsko privatno pravo Savremena administracija* Beograd, 1979

¹⁹ Види Иво Пухан, Мирјана Поленак-Аќимовска, op.cit

²⁰ За заложното право и видовите заложни договори поопширно види Владо Бучковски, *Римското и современото заложно право*, докторска дисертација, Правен факултет, Скопје, 1998

²¹ Квалитетот несамостојност, акцесорност секако произлегува од фактот што заложните договори не можат да бидат засновани доколку претходно не постои некој должничко-

Res hypothecae dari posse sciendum est pro quacumque obligatione...sive pura est obligation vel in diem vel sub conditione...vel pro civili obligatione vel honoraria vel tantum naturali. Marc. D. 20,1,5.pr

Ствар може да се даде во договорен залог за било која облигација...било таа да е безусловна или орочена или условена...било за цивилна, било за хонорарна било за чиста природна облигација

При тоа, во зависност од тоа за кој вид на заложен договор се работи, постојат неколку ситуации. Кај најстариот вид на римски заложен договор фидуцијата (*fiducia*) доаѓа до пренос на правото на сопственост на заложената ствар, што значи до пренос на *ius utendi, ius fruendi* и *ius abutendi*, која би била целосно реализирана се разбира доколку не биде исполнета првобитната обврска. Бидејќи вака поставениот заложен договор бил поприлично несреќно решение за залогодавачот²², следната форма која ја познава римското право е рачниот залог или *pignus*. За разлика од фидуцијата, овде нема пренос сопственоста, туку само на владението, што со значи пренос на *ius utendi*, делумно на *ius fruendi*²³ како и на ограничено *ius abutendi*, но во смисла на можност за отуѓување на стварта исклучиво доколку не биде исполнета примарната обврска²⁴. Последната форма на заложните договори што се јавува во Рим, хипотеката, пак за разлика од останатите две форми, не познава пренос на *ius utendi* и *ius fruendi* бидејќи не доаѓа ниту до пренос на сопственоста ниту до пренос на владението, туку само ограничено *ius abutendi*, повторно доколку не биде реализирано облигационото побарување²⁵.

доверителски однос, од кој произлегува побарувањето на доверителот, кое практично се обезбедува со соодветниот заложен договор (се работи за реално обезбедување на побарувањето). На тој начин, должникот од примарниот облигационен однос сега станува заложен доверител и обратно, доверителот станува заложен должник во новиот однос. Ова упатува на заклучокот дека заложен договор не може никогаш да биде склучен сам за себе.

²² Фактот што фидуцијата предвидувала пренос на правото на сопственост на заложниот должник, како и фактот дека правната заштита со *actio fiduciae* била воведена релативно доцна, обврската заложената ствар да биде вратена на заложниот доверител по уредното исполнување на примарната обврска, зависела од волјата и совесноста на заложниот должник, па честопати ваквата реституција изостанувала, што секако е неповолна ситуација за заложниот доверител.

²³ Во принцип било забрането користењето и плодотувањето на заложената ствар. Доколку сепак заложниот доверител и должник ја договореле таквата можност, тоа се правело со дополнителна соггодба *pactum* за антихреза.

Si pignore creditor utatur furti tenetur Gai.D.47,2,55,(54).pr.

Ако заложниот доверител го употребува залогот, одговара за кражба

²⁴ Рачниот залог *pignus* значи пренос на владението *ius possessionis* и условно *ius distrahendi* (право на продажба на стварта доколку не биде исполнета примарната обврска соодветно)

²⁵ *Ius possessionis* и *ius distrahendi* кај хипотеката доаѓаат во предвид само доколку не биде исполнет условот, навремено и целосно исполнување на примарната обврска

Накучо, без оглед на тоа за кој заложен договор се работи, службеностите од нив се разликуваат по тоа што се самостојни (не се акцесорни)²⁶, се трајни стварни права врз туѓи ствари и никогаш кога станува збор за службеностите не се пренесува *ius abutendi* на титуларот, за разлика од заложните договори, каде токму продажбата на стварта и намирувањето на побарувањето од продажната цена, се посебна специфика на истите.

Листата на стварните права врз туѓи ствари се затвора со долгорочните закупи на земјоделски и градежни земјишта или *ius perpetuum*. Хронолошки, римското право ги познава двата вида долгорочни закупи на земјоделско земјиште *ius in agro vectigali* и *emphytheusis* како и долгорочниот закуп на градежно земјиште што се јавува подоцна или *superficies*.

Долгорочните закупи на земјишта²⁷ се определени како стварни права врз туѓи ствари со кои закупецот добива релативно трајно²⁸, наследно право на владение, обработка и плодуюживање на земјиштето, со обвска за тоа да плаќа соодветен надомест. Значи, исто како и службеностите, овие договори се самостојни и релативно трајни права, каде доаѓа до пренос на *ius utendi* и *ius fruendi*, но се разликуваат по тоа што кај нив бесплатноста не е карактеристика. Во зависност од тоа за кој вид на долгорочен закуп се работи, определуван бил соодветен надомест на име закупнина (*vectigal, canon* или *solarium*)²⁹

Si quid de fiscalibus agris vel aedificiis donatione principis vel venditione vel qualibet ratione ad privates fortasse pervenerit, id lex ista constituit ut soluto canone a possessoribus in perpetuum teneatur et, inpletis fiscalibus debitis, illi qui possident heredibus suis relinquendi aut quibus voluerint domandi habeant potestatem N. Marc, 3. (451 год) Interpretatio

Ако во рацете на приватници дојдат некои државни земјишта или згради со дарување од царот или со продажба или на било кој друг начин, тој закон одредил држателите тоа да го владеат трајно со плаќање на закупнина, и откако ќе ги исплатат долговите кон државата, оние кои ги поседуваат, можат да ги остават на потомците или да ги продадат кому сакаат

²⁶ Службеностите, не се врзани со никаков претходно постоечки однос помеѓу титуларот и сопственикот на послужното добро. Тие се засноваат и постојат сами за себе.

²⁷ Долгорочните закупи на земјишта се интересна категорија особено заради фактот што кај нив покрај стварно-правните особини, присутни се и облигационо-правни елементи, па од тие причини во најголем број случаи тие се разгледуваат од два аспекти и како стварни права врз туѓи ствари, но и како посебни облигациони договори.

²⁸ Трајноста кај долгорочните договори за закуп на земјишта е пред се условена од уредното плаќање на договорената закупнина

²⁹ Обврската за плаќањето на закупнина по повод долгорочните закупи за земјиште, во комбинација со долготрајноста на ваквите права, долгорочните закупи ги доближува до трајните облигации по својата природа.

Компарирањето на основните карактеристики на стварните права врз туѓи ствари практично овозможува нивна јасна дистинкција, но во исто време ја докажува нивната заедничка основа и припадноста кон соодветната група.

3. Основни начела на римските службености

Како и сите стварноправни институти и службеностите почиваат врз неколку основни принципи кои се специфични за нив и воедно ги детерминираат како посебен институт на стварното право. Бидејќи во начело римската правна мисла избегнувала да дава дефиниции за правните поими особено во граѓанското право³⁰, плод на истражувањата од оваа област е токму определувањето на спецификите на правните поими, со што би се добила јасна слика за поимот и за посебните белези на правните институти, што во крајна линија заначело јасна определеност на истите. Во таа смисла, позиционирањето на службеностите најчесто се прави со елаборацијата на основните начела кои се однесуваат на нив. Иако римското право ги создало овие основни начела перцепирајќи ги засебно одделните видови службености³¹, сепак, можеме да констатираме дека тие имаат важност и во современата правна теорија, која дефинирајќи ги основните начела ги има во предвид службеностите како стварно-правен институт.

Редоследот по кој ќе бидат изложени основните начела на службеностите во овој труд, не е направен врз основа на нивната важност или релевантност. Напротив, потребно е кумулативно постоење на начелата, за да може да зборуваме за некоја одделна службеност.

Во таа смисла, начелото *Nemini res sua servit D 8,2,26* или *Никој не може да има службеност врз своја ствар ја исклучува можноста титуларот на сопственоста да биде и титулар на службеноста.*

Имено, ако сопственоста е најширокото стварно право кое во себе ги консумира сите стварно-правни овластувања, а службеноста се состои од само едно или две стварноправни овластувања, тогаш логичен е заклучокот што како резултат го дава гореспоменатото начело, дека сопствениот на таа ствар, врз неа не може да заснова службеност во исто време, бидејќи и онака како носител на правото на сопственост ги ужива сите можни стварноправни овластувања. Или со други зборови, нелогично би било сопственикот да може да заснова службеност врз својата ствар, кога веќе правото на сопственост му овозможува непречено и *erga omnes*, да се служи со сите овластувања.

³⁰ *Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti posset Jav.D.50,17,202* Секоја дефиниција во цивилното право е опасна: ретко се случува да не може да се обори

³¹ Ваквиот метод на извлекување на заклучоци е карактеристичен за римската правна мисла зато што во тој период биле познати одделни службености како самостојни институти. Дури подоцна биле определени како сродна група *iura in re aliena* со заеднички карактеристики

Кај сопственоста ниеден од сопствениците не може врз основа на службеноста, не што да стори спротивно од волјата на другиот, ниту да спречи друг тоа да го стори, бидејќи никој не може да има службености на својата сопствена ствар. D. 8,2,26 pr

За волја на вистината, теоретски и практично постои можност да настане ситуација, во која носителот на правото на службеност се стекнува и со правото на сопственост врз истата таа ствар³². Меѓутоа ваквата појава не го дерогира ова начело, туку напротив, во тој случај доаѓа до престанок или гасење на службеноста, бидејќи сопственичките овластувања практично ги конзумираат оние засновани од службеноста, така што субјектот станува сопственик на таа ствар, што е доволен основ кој му овозможува користење на сите стварноправни овластувања³³. Од тие причини крајно нерационално би било да се смета дека новонастанатата ситуација на поклопување на сопственикот на послужната ствар и титуларот на службеноста би се сметала како постоење на право на службеност врз сопствена ствар, што пак автоматски ја загрозува релевантноста на припадноста на службеностите на *iura in re aliena*³⁴.

Finitur autem ususfructus ...si fructuarius proprietatem rei adquisierit, quae res consolidatio appellatur. I. 2, 4,3

*Правото на плодоуживање престанува ако плодоуживателот стекне сопственост на стварта, што се нарекува консолидација*³⁵

- Следното правно правило (начело) специфично за службеностите е дека не може да се заснова службеност на службеност или *servitus servitutis esse non potest*.

Servitus servitutis esse non debet D 33,2,1

Nec usus nec ususfructus itineris actus viae aquaeductus legari potest quia servitus servitutis esse non potest Paul.D. 33,2,1.pr.

Не може да се запише право на користење или плодоуживање на пешачки или премин со кола или службеност на вода бидејќи не може да постои службеност на службеност.

Во својата суштина ова начело значи дека носителот на правото на службеност, не може од своите овластувања да извлече еден дел и да ги пренесе на трето лице. Со други зборови кажано, засновањето на службеност

³² На пример, титуларот може да ја купи стварта од сопственикот во време додека е титулар на службеноста

³³ Опишаната ситуација е всушност еден од начинаите на гасење на службеностите познат под називот *confusio*.

³⁴ Доколку би постоела можност сопственикот на стварта формално да биде и титулар на некоја службеност заснована на истата таа ствар, тогаш не би можело да се каже дека службеноста е стварно право врз туѓа ствар

³⁵ Овој пример е соодветен и како пример за еден од начините на престанок на службеностите во моментот на стекнувањето на право на сопственост на стварта од страна на дотогашниот титулар, што ќе биде објаснето во делот посветен на начините на гасење на службеностите

на службеност би значело откажување на носителот на правото на службеност од некои свои овластувања што му припаѓаат, се разбира со оглед на видот на службеноста, во корист на трето лице, кое сега би се јавило во улога на носител на право на службеност, извлечена од содржината на претходно споменатата службеност.

Уште на прв поглед, лесно може да се констатира дека ваквата можност би била во најмала рака нелогична, бидејќи стварно правните овластувања на носителот на правото на службеност, како што споменавме погоре, се и онака тесно определени, така што тоа пренесување на уште некое овластување во корист на трето лице, не би му одело во прилог на носителот на правото на службеност, бидејќи со тоа практично би се одрекол од дел од своите овластувања³⁶ што реално би била нецелесообразна ситуација. Забраната за засновање на службеност на службеност од друга страна се однесува и на тоа дека титулот на службеноста во никој случај не може да конституира ваква службеност на својата службеност во корист на трето лице, бидејќи тоа би можело да значи дури и проширување на службеничките овластувања на сметка на сопственичките. Ваквата ситуација е недозволена, затоа што покрај со суштината на службеностите, е во спротивност и со начелото за рационално и ограничено користење на службеноста³⁷, на начин со кој најмалку се задира во сопственичките овластувања. Засновањето на службеност на службеност во корист на трето лице дополнително би го оптоварило сопственикот на послужното добро или би значело намалување на овластувањата што од правото на службеност претходно ги уживало титуларот на првично заснованата службеност. Покрај тоа, имајќи го во предвид фактот дека службеностите се определени како неделливи права³⁸, извлекувањето на дел од содржината на службеничките овластувања проширувањето на службеноста со засновање на службеност на службеност во корист на трето лице е невозможно и како што веќе споменавме, неминовно се коси суштината на службеностите.

Diximus usum fructum a fructuario cedi non posse nisi domino proprietatis.

Pomp. 23,3,66

Рековме дека узуарот не може да го отстапи правото на употреба на никого, освен на сопственикот³⁹ Службеностите не можат да се делат,

³⁶ Првобитната формулација од која произлегло наведното начело гласела *fructus servitutis esse non potest* односно *на службеност не може да се заснова плодоуживање*. Ова начело настанало во период кога плодоуживањето или *ususfructus* сепак не се сметало за службеност. Подоцна, кога *ususfructus* е класифициран како службеност, зборот *fructus* во споменатата формулација е заменет со зборот *servitus*. За ова повеќе кај Ante Romac, *Rimsko pravo*, Zagreb, 1981

³⁷ Начелата за рационална оправданост, како и строго принципиелно користење на службеничките овластувања ќе бидат обработени подолу во овој дел од излагањето

³⁸ И за неделливоста на службеностите види подолу во текстот

³⁹ Овој пример, може исто така да послужи како пример за појаснување на една веќе објаснета карактеристика на стварно-правните односи т.н *ius recadentiae* или еластичитет,

бидејќи начинот на нивната употреба е така поврзан, што оној кој ги дели ја расипува нивната суштина. *Pomponii frag. de serv.*

Римската правна мисла е идеен творец и на начелото за користење на правото на службеност на начин на кој најмалку ќе му смета на сопственикот на послужното добро или *servitutibus civiliter uti debemus D 8,9,1 (servitutibus civiliter utendum est)*.

Вака поставеното начело своето оправдување го наоѓа во тоа што носителот на правото на сопственост и онака, заради обврската да ја трпи заснованата службеност, трпи ограничувања на своите сопственички овластувања. Имајќи го во предвид фактот дека *proprietas est plena in re potestas*, логична е заложбата, ограничувањето на полната власт што треба да ја ужива сопственикот да се сведе на најразумната можна мерка. Во таа смисла, носителот на правото на службеност е должен со своите овластувања да се служи строго и принципиелно, онака како што е определено како содржина на неговата службеност, без никаква можност да ја проширува или менува таа содржина, што во крајна линија, несомнено би значело дополнително оптоварување за сопственикот на послужното добро.

Ова начело е логична последица од самата суштина на службеностите како институт, ако ја земеме во обзир основната функција заради која тие воопшто можат да се засноваат, а тоа секако е нивната неопходност како би се овозможила нормална и рационална употреба на повластеното добро, особено кај земјишните службености. Значи службеностите воопшто, не се конституираат за на титуларот на службеноста да му овозможат само дополнителна удобност од која би извлекувал само корист, туку напротив, да му овозможат редовна рационална употреба на своето доброзаради кои се засноваат стварните, или задоволување на основните животни потреби за себе и за своето блиско семејство кога станува збор за личните службености⁴⁰.

Оттука, начелото на строго определена содржина кон која треба да се придржува титуларот на службеноста, значи неопходна заштита на сопственикот на послужното добро во смисла на тоа дека секогаш треба да се води сметка да не се загрозува или што помалку да се попречува неговото право на сопственост, а со тоа обезбеди што послободно располагање со своите овластувања кои му ги гарантира правото на сопственост. Користењето на службеничките овластувања на начин кој не би се водело сметка за објективниот критериум, во крајна линија би се косело со концептот на сопственичкото

кој, за потсетување значи враќање на пренесените секторски овластувања кај носителот на правото на сопственост

⁴⁰ Плодоуживањето не смее да ги влоши сопственичките права, а може да ги подобри. Според тоа ако со легат му е оставено полско земјиште во плодоуживање, тој не смее да го исече плодноста дрво, ни куќата да ја сруши, ниту било што да направи на штета на сопственоста. Но, во случај кога земјиштето е наменето само за користење, тој не смее тревникот, алеите или патеките, засадени со неплодноста дрва, кои прават сенки или пријатни катчиња, да ги тргне за да тука можеби подигне маслинови дрва или нешто друго, што би можело да носи приходи. *D. 7,1,13,4*

право, но секако во исто време и со основниот концепт на службеностите како *iura in re aliena*.

Покрај горенаведените основни начела кои се однесуваат на службеностите, поголемиот број романисти во нив ги вбројуваат уште и начелото на пасивитет и начелото на трајност на истите. Сепак, во литературата од оваа област, често пати се случува овие две начела да бидат посебно издвоени и да бидат означени како нужни претпоставки за постоење на правото на службеност⁴¹.

- Па така на пример, правилото *servitus in faciendo consistere nequit* или службеностите не се состојат од чинење има слично оправдување како и претходно наведеното начело. За да се обезбеди заштита, во некоја смисла, на сопственикот на послужното добро, за него е определен исклучиво принципот на пасивитет.

Servitus in faciendo consistere nequit D 8,1,15,1

Имено, ако со востановувањето на службеност врз одредена ствар, со тоа би се обврзувал сопственикот нешто да чини, да прави, да дава (*facere, dare*) како содржина на службеноста, со тоа сериозно би се нарушил концептот на сопственоста⁴² како право со најшироки овластувања *erga omnes*. Со ваквата евентуална поставеност, сопственикот на послужното добро, би се довел во незавидна позиција, според која покрај тоа што би имал обврска да трпи или да се воздржува од некое свое право што би го имал ако не би била заснована службеност, тој дополнително би бил оптоварен со чинење кое не би го правел во истата ситуација по сопствена желба. Вака претпоставената ситуација апсолутно не би се совпаѓала ниту со суштината на службеностите ниту со суштината на сопственоста.

Од тие причини се чини дека сосема оправдано, со ова правило, практично се укажува на тоа дека сопственикот на стварта е должен само нешто да трпи (*pati*), или да се воздржува од некое чинење со кое би можел да се користи доколку не била заснована службеноста (*non facere*), што од друга страна значи можност на субјектот кој е носител на правото на службеност да ги ползува овластувањата што му се пренесени со засновањето на истата.

⁴¹ Начелото на трајност и пасивитет се поставени како нужни претпоставки за постоењето на правото на службеност кај Пухан и Поленак-Акимовска, додека Ромас ги вбројува во општите начела за службеностите.

Сметајќи ги како подеднакво важни и релевантни за теоретската поставеност, во понатамошниот текст интегрално ќе бидат објаснети и принципот на пасивитет и принципот на трајност на службеностите, исто така како основни начела кои важат за истите генерално. Покрај тоа вака определените принципи во многу нешта се блиски со сите претходни и нивното детално објаснување е нужно поврзано со објаснувањата изложени за претходните начела

⁴² Ваквото евентуално задолжување на сопственикот на стварта на определено сторување, би значело флагрантно кршење во исто време и на пасивната и на активната компонента на правото на сопственост како стварно правен институт, што начелно беа објаснети погоре.

Фактички принципот на пасивитет на сопственикот на послужното добро, значи тој да му овозможи непречено реализирање на службеничките овластувања на титуларот (се разбира определени од содржината на конкретната службеност) со единствена обврска да на никаков начин не го попречува или оневозможува вршењето на тоа право. Наметнувањето на дополнителна обврска во крајна линија би било неправедно спрема сопственикот, кој според дефиницијата го има најголемото и најширокото стварно право.

За разлика од сите погоре наведени правила кои не познаваат никакви исклучоци, од последново, *servitus in faciendo consistere nequit*, постои еден исклучок, а тоа е примерот со службеноста *servitus oneris ferendi* или правото на потпирање на својата зграда врз туѓ сид. Имено, ваквата службеност му овозможува на носителот на правото на службеност да ја потпира својата зграда или дел од истата врз соседниот сид, но при тоа, сопственикот на послужното добро, врз чиј сид се потпира зградата, е должен да ги врши сите тековни и неопходни поправки на тој сид⁴³. Од тука сосема е јасно дека во овој случај не важи начелото на пасивитет на сопственикот на послужното добро, бидејќи поправките на сидот секако се дејствија на определено чинење (*facere*)⁴⁴.

Почитувајќи го како единствен исклучок и посебно потенцирајќи го во текстовите за службеностите, сепак *servitus oneris ferendi* опстанала како единствената службеност за која не важи начелото *servitus in faciendo consistere nequit*.

- Начелото *causa servitutis perpetua esse debet* значи дека службеностите се трајни права по својата природа.

Causa servitutis perpetua esse debet D 8,2,28. Службеностите се трајни права

Поместувањето на ова начело во основните, секогаш е врзано со дополнително објаснување, во која смисла службеностите можат да се сметаат за трајни права. Во суштина разликата лежи во тоа што двата основни вида службености се трајни права, во различна смисла. Така, за земјишните службености е врзан принципот на објективната трајност, што значи дека

⁴³ Специфичната ситуација на службеноста *servitus oneris ferendi* кон крајот на Републиката станала „камен на сопнување“ за римските правници. Имено еден дел од нив сметале дека кога се дефинираат основните начела што важат за одреден правен институт, не треба да постојат исклучоци од истите. Во таа смисла, приврзаниците на ваквиот став сметале дека и оваа службеност треба да биде во согласност со начелото *servitus in faciendo consistere nequit*, со што практично би се елиминирале сомнежите дали ова начело е навистина едно од основните и дали тоа важи во сите случаи. Другата група на правници кои се занимавале со проучување на службеностите, сепак застанале во одбрана на овој единствен исклучок, сметајќи дека е неумесно востановената традиција за оваа службеност, поправките да ги прави сопственикот на послужното добро, да се менува, само за да се прилагоди на наведеното општо начело

⁴⁴ Подетално за овој посебен вид на службеност ќе се зборува во делот каде службеностите ќе бидат класификувани според видот

овој нивен квалитет е исклучиво зависен од времетраењето на причината заради која се засновани. Тие практично се врзани за трајноста на потребата, титуларот на службеноста да се користи со овластувањата од истата се додека неговото повластено добро се наоѓа во позиција која неопходно налага некој облик на користење на послужното добро. За разлика од земјишните, личните службености се подведени под принципот на субјективна трајност, бидејќи се врзани исклучиво за животниот век на титуларот на личната службеност. Кај нив, како што подоцна ќе видиме, траењето на службеноста се протега за време на животот на титуларот, бидејќи тие се конституираат во корист на точно определени субјекти и воопшто не се зависни од постоење на однос повластено-послужно добро. Значи, *servitutes praediorum* се востановуваат за да може една недвижност да биде најрационално искористена и таа секогаш трае се додека двете недвижности се наоѓаат во таков меѓусебен однос, што значи дека вака заснованите службености и нивното траење се врзани за недвижностите, а не за лицата кои се носители на правата во тој однос, ниту од нивните волји. Токму затоа, за земјишните службености се смета дека се од траен карактер.

За разлика од земјишните службености, личните *servitutes personarum* се непосредно зависни од субјектите во чија корист се засновани. Поточно, траењето на личните службености е условено најчесто за траењето на животот на носителот на правото на службеноста, бидејќи и смислата на востановувањето на личните службености, не е како во случајот на земјишните рационалното користење на недвижностите, туку е во тоа тие да бидат исклучиво во корист на лицето за кое се засновани. Затоа некои теоретичари трајноста како карактеристика на службеностите ја врзуваат за земјишните, но не и за личните службености.

Меѓутоа, сепак, имајќи во предвид дека и личните службености траат онолку колку што трае животниот век на субјектот што е носител на правото на таа лична службеност, во некоја рака, може да се застане во одбрана на ставот дека службеностите се трајни права по својата природа, сметајќи дека личните службености се релативно трајни права, ако во обзир се земе субјективниот критериум.

Заклучок

Заклучните согледби во врска со погоре елаборираната тема, се чини дека нема многу да се разликуваат од заклучокот што би можел да се извлече и кога тема на интерес би бил некој друг институт од римското право. Токму заради тоа можеме да заклучиме дека речиси и не постои правен институт кој го креирале римјаните, да не биде интересен за современата правна наука.

Во таа смисла, сметаме дека службеностите се особено интересна, а во исто време комплексна категорија, која заслужува продлабочено научно истражување. Основите на поимот, начелата и поделбата на службеностите, речиси без суштински разлики ги познаваат и современите права. Низ примерот на службеностите, уште еднаш се потврдува умешноста на старите

Римјани, секојдневните ситуации и односи во кои стапувале субјектите, како одраз во огледало да ги преточат во правни институти кои станале автентично наследство за човештвото.

Esin Kranli Bajram LL.M.⁴⁵

Summary

In this paper the autor has paid a special attention on an essential question concerning the servitudes (servitudes) in Roman law: how to determine the notion, the fisiognomy of the field servitudes and their place in Roman civil law.

The main aim of this paper is to show that the origin of the servitudes, as an civil law institution, is in the Roman civil law, as a base of Continental law systems. Although the changes that have taken place in the private, the social and the economical life, have influenced this institution, the paper clearly shows that is impossible to give a full description and explanation of servitudes as a civil law institution, without a serious look of their origin and background, placed exactly in Roman civil law.

As far as the fisiognomy of the servitudes in roman law is concerned, following the efforts to find their place in Roman civil law, the autor tries to present some criteria which will show the difference between the servitudes and the other similar institutions, first of all the other institutions which belong in Roman civil law.

The main part of the paper pays attention on the basic principles which determine servitudes and make them part of Roman civil law.

Користена литература

- * Berger Adolf: *Encyclopaedic Dictionary of Roman Law* - New Series, Vol. 43, Part 2; The American Philosophical Society; Philadelphia; 1953 (Reprinted 1980 and 1991);
- * Boras M. и Margetic L.: *Rimsko pravo*, pfz biblioteka udzbenici i skripta, Zagreb, 1980
- * Borkowski A.: *Textbook on Roman Law* (3rd ed.), 1997.
- * Buckland W. W.: *Textbook of Roman Law* (3rd ed.), 1963.
- * Вујклић Џика: *Forum Romanum – Rimaska drzava, pravo, religija i mitologija*; Правни факултет у Београду - Библиотека „Приручници“, Центар за публикација – „Досије“, Београд, 2005.
- * Burdick W.L. : *The principles of roman law and their relation to modern law*, The Lawbook, Exchange LTD, Clark, New Jersey, 2004
- * Eisner Bertold и Marijan Horvat: *Rimsko pravo*; Nakladni zavod Hrvatske; Zagreb, 1948.
- * Галев Гале, Дабовиќ-Анастасовска Јадранка, *Облигационо право*, Правен Факултет „Јустинијан Први“ Скопје, 2008

⁴⁵ Teaching Assistant in Roman Law, Faculty of Law “Iustinianus Primus”- Skopje

- * Greene T.W. : *Outlines of Roman Law*, Biblio Bazar, LLC
- * Групче Асен: *Службеностите во современото југословенско граѓанско право*, Годишник на правниот факултет во Скопје, 1972 Скопје
- * Horvat Marijan: *Rimsko pravo* (deseto izdanje); Školska knjiga; Zagreb, 1980.
- * Jovanović Mila: *Komentar starog rimskog Ius civile (Knjiga prva: Leges Regiae)*; Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu; Ниш, 2002.
- * Ковачевиќ-Куштримовиќ Р. *Стварни службености и соседско право*, Зборник во чест на Асен Групче, Правен факултет Скопје 2001
- * Moyle J.B. : *The Institutes of Justinian*, The Lawbook Exchange, Union, New Jersey, 2002
- * Nicholas Barry: *An Introduction to Roman Law* - Clarendon Law Series; Oxford University Press; Oxford - 1962 (Hardback), 1975 (Paperback).
- * Поленак-Аќимовска М. и Владо Бучковски: *Избор на текстови од римското право* (IV издание); Правен факултет „Јустинијан Први“, УКИМ - Скопје, 2008.
- * Поленак-Аќимовска М., В. Бучковски, Г. Наумовски: *Универзалноста на римското право (едукација, правни системи, европско право)*; „Жива антика“, Институт за класични студии, Филозофски факултет; Скопје, 2007.
- * Поленак-Аќимовска М.: *Римското право и развојот на правото на сопственост*; Студентски збор Скопје, 1990. , 1960.
- * Пухан И.; М. Поленак-Аќимовска: *Римско право (основен учебник)*; Универзитет „Кирил и Методиј“ - Скопје, 1991..
- * Romac A.: *Rimsko pravo*; PFZ (Biblioteka: Udžbenici i skripta); Zagreb, 1981.
- * Romac A.: *Rjecnik rimskog prava*; Informator – izdavačka kuca, Zagreb, 1975.
- * Romac Ante: *Izvori rimskog prava*; Informator, Zagreb, 1973.
- * Стојчевиќ Драгомир: *Римско облигационо право*, Београд, 1960.
- * Stojčević Dragomir *Rimsko privatno pravo*, Savremena administracija, Beograd 1979
- * Ulpian: *Knjiga Regula (Ulpiani – Regularum Liber Singularis)*; Biblioteka: Latina et Graeca (Knjiga XI); VPA, Zagreb, 1987.
- * Vodinelić V. *Grđansko pravo uvodne teme* Beograd 1991
- * Watson Alan: *Roman Law and Comparative Law*; The University of Georgia Press, Athens and London, (Paperback - 30 Jun 1991).
- * Вотсон Алан: *Правни Транспланти (Приступ упоредном праву)*; Правни факултет Универзитета у Београду – Институт за упоредно право; Београд, 2000.
- * *Зборник во чест на Иво Пухан*; Правен факултет – Скопје, 1996.
- * Живковска Родна, *Закон за сопственост и други стварни права (со регистар на поими)*, Скопје-2005
- * Живковска Родна, *Стварно право*, Книга прва, Скопје 2005